

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ**2. Η ελληνική κοινωνία από το 1930 μέχρι τις αρχές του 19^{ου} αιώνα**

Για να ριζώσουν στους κόλπους της ελληνικής κοινωνίας ως ακούσματα τα μουσικά είδη που αναφέρθηκαν στην προηγούμενη ενότητα, απαιτήθηκε ένα συγκεκριμένο κοινωνικό και οικονομικό υπόβαθρο. Η ελληνική κοινωνία από το 1930 μέχρι τις αρχές του 19^{ου} αιώνα έχει πράγματι εκείνα τα χαρακτηριστικά που επέτρεψαν τη γέννηση, την καλλιέργεια, την ανάπτυξη και την παρακμή όλων αυτών των μουσικών ειδών αλλά και αυτών που τα ακολούθησαν με κυρίαρχο το ρεμπέτικο. Κοινωνικά φαινόμενα, όπως η εσωτερική και η εξωτερική, μεγάλη μετανάστευση, οικονομικά δυσεπίλυτα προβλήματα και εθνικές ατυχίες με κορυφαία τη Μικρασιατική καταστροφή του 1922 δεν λειτουργούν καταλυτικά μόνο στη διαμόρφωση του κοινωνικού τοπίου της χώρας αλλά και του μουσικού. Οι πόλεμοι παρότι έχουμε το διπλασιασμό του ελλαδικού εδάφους το 1912 έχουν εξαντλήσει την Ελλάδα ειδικότερα η Μικρασιατική καταστροφή την οδήγησε σε οικονομική και κοινωνική κατάρρευση. Εκατομμύρια πρόσφυγες κατακλύζουν την επικράτεια μεταφέροντας μνήμες από τις χαμένες πατρίδες τους μεταξύ αυτών και τα τραγούδια τους. Είναι αυτά τα τραγούδια που σε συνδυασμό με τα δημοτικά, τα νησιώτικα και τα μουσικά είδη που αναφέρθηκαν πιο πάνω αποτέλεσαν το υπόστρωμα που οδήγησε στην δημιουργία των ρεμπέτικων. Τα ρεμπέτικα είναι κατεξοχήν τραγούδια των πόλεων και ιδιαίτερα των πόλεων-λιμανιών, όπως η Σμύρνη, η Πόλη, η Σύρος, η Θεσσαλονίκη και ο Πειραιάς, αστικών χώρων δηλαδή όπου συνωστίζονται πρόσφυγες, απόκληροι, περιθωριακοί, άνθρωποι που βιώνουν όλη τη δυσκολία των καιρών.

α) Κοινωνικά προβλήματα - Μετανάστευση

Από τα σημαντικότερα κοινωνικά προβλήματα που συνέβαλαν κατά τρόπο καθοριστικό στη διαμόρφωση της ελληνικής κοινωνίας, στο διάστημα που μας ενδιαφέρει (1830-1930), είναι η μετανάστευση, ένα πρόβλημα, έτσι κι αλλιώς, παμπάλαιο για τον ελληνισμό. Οι Έλληνες μετακινούνταν-μετανάστευαν, αν θεωρηθεί η μετανάστευση ως κίνηση εξόδου από τη γενέτειρα μας με στόχο την εγκατάσταση σε άλλη χώρα, από την αρχαιότητα μέχρι και σήμερα. Τον 17^ο και τον 18^ο αιώνα, για να περάσουμε στους νεότερους χρόνους, η μετανάστευση κατευθυνόταν προς την κεντρική Ευρώπη και τις Παραδουνάβιες περιοχές και προς το τέλος αυτής της εποχής προς την Αίγυπτο και τη Μικρά Ασία. Από το 1890 και μέχρι τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο σημειώνεται έξαρση της εξωτερικής μετανάστευσης κυρίως προς τις Η.Π.Α. Μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο το μεταναστευτικό ρεύμα κατευθύνεται προς την Δυτική Ευρώπη, Καναδά και Αυστραλία. Στην περίοδο των Βαλκανικών Πολέμων παρατηρείται κάμψη του αριθμού και επιστροφή στην πατρίδα πολλών μεταναστών. Από το 1924 και μετά ο αριθμός των μεταναστών μειώνεται σημαντικά ιδιαίτερα προς τις Η.Π.Α, καθώς η αμερικανική κυβέρνηση παίρνει δραστικά μέτρα, όσον αφορά την είσοδο ξένων. Τα επίσημα στοιχεία ανεβάζουν τον αριθμό των Ελλήνων μεταναστών σ' αυτή τη χώρα από το 1890 μέχρι το 1924 σε 500.000. Πρόκειται, ωστόσο, για στοιχεία που αφορούν μόνον σε όσους έφταναν μέχρις εδώ από την Ελλάδα. Όσοι έφταναν στις Η.Π.Α. από τουρκοκρατούμενες περιοχές έπαιρναν άλλη υπηκοότητα, για αυτό και δε γνωρίζουμε τον ακριβή αριθμό τους, είναι λογικό, πάντως, να υποθέτουμε, πως αυτός ο αριθμός να είναι πολύ μεγαλύτερος από τις 500.000

Χαρακτηριστικά ο Ξ. Ζολώτας συγκρίνει τη μεταναστευτική έξοδο των Ελλήνων με τα αντίστοιχα ρεύματα της Σερβίας, της Βουλγαρίας και του Μαυροβουνίου στο ίδιο χρονικό διάστημα προς τις Η.Π.Α και διαπιστώνει πως από τα τρία αυτά κράτη, μεταξύ 1899 και 1911, μετανάστευσαν μόνο 107.613 άτομα. Η Ελλάδα ξεπερνούσε σε μετανάστες και τις τρεις χώρες μαζί, επειδή ήταν η μόνη που είχε ήδη μια επεξεργασμένη παραδοσιακή οικονομική δομή και, γι' αυτό το λόγο ήταν η μόνη

που βρέθηκε σε τόσο βαθιά κοινωνική κρίση με τη συρρίκνωση του διεθνούς εμπορίου. Βέβαια, η μετανάστευση λειτούργησε βραχυπρόθεσμα σαν μια σωτήρια εκτόνωση του κοινωνικού προβλήματος. Η συνέχιση τους, όμως, πέρα από ένα ορισμένο σημείο άρχισε να θέτει σοβαρά προβλήματα στην βιομηχανική ανάπτυξη της χώρας. Η μείωση στην προσφορά εργασίας, ειδικευμένης και μη, και κυρίως η άνοδος των μισθών ήταν οι κυριότερες συνέπειες που έκαναν τους επιχειρηματίες να ζητούν να κλείσει αυτή η διέξοδος. Οι μετανάστες ήταν, κυρίως, άντρες και έβλεπαν την Αμερική ως προσωρινή πατρίδα τους. Δεν ήταν όλοι τους αγρότες. Υπήρχαν ανάμεσα τους και αστοί.

Δύο από τους σημαντικότερους λόγους που ώθησαν τον ελληνικό λαό στην μετανάστευση ήταν:

1) Οικονομικά προβλήματα - Το Σταφιδικό Ζήτημα

Στη διάρκεια του δεύτερου μισού του 19^{ου} αιώνα, η κορινθιακή σταφίδα είχε αναδειχτεί σαν το πρώτο εξαγωγικό είδος από την ελληνική οικονομία. Η κορινθιακή σταφίδα ήταν για την ελληνική οικονομία ότι ο καφές για τη Βραζιλία (Ξ. Ζολώτας). Το προϊόν έφτασε να καλύπτει 50%-75% της συνολικής αξίας των εξαγωγών της χώρας. Η σταφιδική παραγωγή στηριζόταν στην ανεξάρτητη μικρή οικογενειακή ιδιοκτησία και παραγωγή. Η αυξανόμενη ζήτηση της σταφίδας από την Αγγλία (για την παραγωγή πουτίγκας) και στη συνέχεια της Γαλλίας (λόγω της επιδημίας της φυλλοξήρας 1880-1890) είχε ενθαρρύνει μια αύξηση στη σταφιδική παραγωγή, παράλληλα, όμως, είχε δημιουργήσει και τη δυνατότητα κερδοσκοπίας, λόγω της αστάθειας του απρόβλεπτου χαρακτήρα των διεθνών τιμών. Περιοχές ολόκληρες ζούσαν κάθε χρόνο με την αγωνία του καθορισμού της τιμής της σταφίδας στις διεθνείς αγορές. Το 1890 καθώς οι γαλλικές αμπελοφυτείες αναρρώνουν, επιτείνεται το πρόβλημα. Δημιουργείται ένα μόνιμο ετήσιο πλεόνασμα, που υπερέβαινε σταθερά το 20% της ετήσιας παραγωγής. Αυτό είχε σαν συνέπεια να πέφτει η τιμή της σταφίδας στη διεθνή αγορά. Από 21 σελίνια (για 100 λίτρα) το 1892 σε 6 σελίνια το 1893, τη στιγμή που τα μεταφορικά έξοδα ήταν 8.5 σελίνια για τα 100 λίτρα. Η σταφιδική οικονομία μπήκε έτσι σε ένα στρόβιλο καταστροφής. Οι σταφιδοπαραγωγοί ζήτησαν από το κράτος να γίνει κάποια «κοινωνικοποίηση των ζημιών» και να αναλάβει αυτό το εμπόριο της σταφίδας. Αντίθετα, οι σταφιδέμποροι ζήτησαν να παρακρατείται ένα ποσοστό της παραγωγής. Υιοθετήθηκε τελικά η πρόταση των σταφιδέμπορων. Επιβλήθηκε το λεγόμενο «παρακράτημα» που έδινε το δικαίωμα στο κράτος να κατακρατεί από τον κάθε αγρότη 10%-24% της εξαγωγίσιμης σταφίδας. Η κρίση της σταφιδικής οικονομίας συγκλόνισε την ελληνική οικονομία. Ίσως να ήταν ένας αναγκαίος σταθμός στη διαδικασία ξεπεράσματος της αγρο-εμπορευματικής μορφής της ελληνικής κοινωνίας, προς την θεμελίωση παραγωγικότερων και λιγότερο μεταπρατικών μορφών. Η σταφιδική κρίση οδηγεί σε μια σειρά από αρνητικές συνέπειες για την ελληνική κοινωνία μέσα από τις κινητοποιήσεις των αγροτών προς νέες κατευθύνσεις:

- α) έχουμε κοινωνικά κινήματα στη δυτική Πελοπόννησο
- β) περιορίζεται η σταφιδική οικονομία από τη μαζική μετανάστευση προς την Αμερική
- και γ) εκδηλώνονται ρεύματα εσωτερικής μετανάστευσης, πιο συγκεκριμένα μεγάλος αριθμός εργατικών χεριών μετακινείται προς τα αναπτυσσόμενα αστικά κέντρα και ιδίως στην περιοχή Αθηνών – Πειραιώς.

2) Εθνικά θέματα - Το Θεσσαλικό ζήτημα

Στην περίοδο 1881-1895 εμφανίστηκε στο προσκήνιο της Ελληνικής κοινωνίας το πρόβλημα της μεγάλης γαιοκτησίας με κέντρο τις νεοαπελευθερωμένες περιοχές της Θεσσαλίας και της Άρτας. Ως τότε το ελληνικό κράτος είχε καταπολεμήσει με συνέπεια κάθε προσπάθεια για τη συγκρότηση μεγάλης γαιοκτησίας. Όμοια είχε καταπολεμήσει τον κολιγικό τρόπο καλλιέργειας του εδάφους και είχε ευνοήσει τη μικρή ιδιοκτησία και την οικογενειακή παραγωγή. Τσιφλικική γεωργία με κολιγικές σχέσεις παραγωγής υπήρχε σε μερικά σημεία στην Αττική και στην Εύβοια (αυτά τα λιγοστά τσιφλίκια δημιουργήθηκαν πάνω στη βάση της συνθήκης προσάρτησης των περιοχών αυτών στο ελληνικό κράτος κατά το 1833). Κατά τα έτη 1880-1884 παρατηρήθηκε στην Θεσσαλία

μια απεριγράπτη ζοηρότητα στις αγοραπωλησίες μικρών ιδιοκτησιών. Αποτέλεσμα αυτών των μεταβιβάσεων ήταν ότι δίπλα στους λιγιστούς Οθωμανούς μπέηδες που παρέμειναν στην Θεσσαλία, να εμφανιστούν ως νέοι ιδιοκτήτες τσιφλικιών μια σειρά από βαθύπλουτους μεγάλους εθνικούς ευεργέτες του εξωτερικού (Ζάππας, Στεφάνοβιτς, Συγγρός κ.λ.π.). Το ελληνικό κράτος δεν εφάρμοσε την πάγια πολιτική του εναντίον της μεγάλης γαιοκτησίας, επειδή μόνιμος στόχος των κυβερνήσεων του Τρικούπη ήταν η προσέλκυση των κεφαλαίων των Ελλήνων του εξωτερικού και η ενθάρρυνση των πρωτοβουλιών τους. Έτσι, τόσο οι ακτήμονες κολίγοι όσο και η απόλυτη μεγάλη γαιοκτησία δεν κληροδοτήθηκαν στην Θεσσαλία από το οθωμανικό παρελθόν, αλλά σχηματίστηκαν μετά την προσάρτηση των νέων περιοχών (1881) και εξαιτίας της συμπεριφοράς που επέδειξαν οι πλούσιοι ομογενείς με την πλήρη κάλυψη σε κάθε περίπτωση του κράτους. Από την στιγμή που ο κολίγος μετατράπηκε σε ενοικιαστή η αναχώρησή του στο εξωτερικό ή εσωτερικό ήταν εξίσου εύκολη, όσο και του μικροϊδιοκτήτη (σταφιδοπαραγωγού).

3. Στίχοι αντιπροσωπευτικών τραγουδιών από μουσικά ρεύματα παλιότερα του ρεμπέτικου.

α) Επτανησιώτικη καντάδα
«Η ξανθούλα» Δ. Σολωμού

Την είδα την ξανθούλα,
την είδα 'ψες αργά
που εμπήκε στη βαρκούλα
να πάει στην ξενιτιά.

Εφούσκωνε τ' αέρι
λευκότατα πανιά
ωσάν το περιστέρι
που απλώνει τα φτερά.

Εστέκονταν οι φίλοι
με λύπη με χαρά
κι αυτή με το μαντίλι
τους αποχαιρετά.

Και το χαιρετισμό της
εστάθηκα να ειδώ,
ως που η πολλή μακρότης
μου το 'κρυψε κι αυτό.

Σ' ολίγο, σ' ολιγάκι
δεν ήξερα να πω
αν έβλεπα πανάκι
ή του πελάγου αφρό.

Και αφού πανί, μαντίλι
εχάθη στο νερό
εδάκρυσαν οι φίλοι
εδάκρυσα κ' εγώ.

Δεν κλαίγω για τη βαρκούλα
δεν κλαίγω τα πανιά
μόν' κλαίγω την Ξανθούλα
που πάει στην ξενιτιά.

Δεν κλαίγω τη βαρκούλα
με τα λευκά πανιά
μόν' κλαίγω την Ξανθούλα
με τα ξανθά μαλλιά.

<http://www.youtube.com/watch?v=FHBw3TZ19ZI>

β) Αθηναϊκό τραγούδι
«**Ανθισμένη αμυγδαλιά**» Γ. Δροσίνη

Το νεο-κλασσικό σήμερα, δημώδες σχεδόν για τους μεγαλύτερους σε ηλικία, τραγούδι της «**ανθισμένης αμυγδαλιάς**» γράφτηκε από τον Γ. Δροσίνη και δημοσιεύθηκε για πρώτη φορά στη σατυρική εφημερίδα «**Ραμπαγιάς**» το 1882. Ο συνθέτης του αν και παραμένει άγνωστος, εικάζεται πως θα πρέπει να ήταν κάποιος Επτανήσιος. Εκείνο, που ίσως έχει και κάποια ιστορική αξία, είναι το γεγονός, ότι ο άγνωστος συνθέτης του το μελοποίησε κατά τη διάρκεια της επιστράτευσης του το 1885 με αποτέλεσμα πολύ γρήγορα να διαδοθεί από τους στρατιώτες σε όλη την Ελλάδα.

Το ποίημα αυτό το έγραψε ο Δροσίνης σε νεαρή ηλικία, όταν ακόμη δημοσίευε τους στίχους του με το ψευδώνυμο *Αράχνη* για μια χαριτωμένη μαθήτριά του Αρσάκειου, ξαδέλφη του, που πράγματι συνέβη να κουνήσει την ανθισμένη νεραντζιά του κήπου του και να πέσουν τα άνθη επάνω της. Και, βέβαια, ποιητικά αλλά και συμβολικά η νεραντζιά έγινε αμυγδαλιά.

Οι στίχοι του ποιήματος συγκινούν περισσότερο με τις απλές εικόνες, τα ερωτικά συναισθήματα και την αντίθεση νεότητας – γήρατος σε μια φιλοσοφική σύνθεση. Η δε μουσική του αλλά και η εκτέλεση του και σε τετραφωνία είχαν ως αποτέλεσμα να αποτελέσει το προσφιλέστερο «μελωδήμα» της εποχής και για αρκετές 10ετίες της κάθε συμποτικής συγκέντρωσης ή «μουσικής οικιακής εσπερίδας».

Οι στίχοι

Ετίναξε την ανθισμένη αμυγδαλιά (δισ)
με τα χεράκια της
και γέμισ' από τ' άνθη η πλάτη, η αγκαλιά
και τα μαλλάκια της.
Και γέμισ' από τ' άνθη...

Αχ, χιονισμένη σαν την είδα την τρελή (δισ)
γλυκά τη φίλησα
της τίναξα όλα τ' άνθη από την κεφαλή
κι έτσι της μίλησα:
Της τίναξα όλα τ' άνθη...

«Τρελή, να φέρης στα μαλλιά σου τη χιονιά (δισ)
τι τόσο βιάζεσαι;
Μόνη της θάρθη η άγρια βαρυχειμωνιά,
δεν το στοχάζεσαι;
Μόνη της θάρθη...

Του κάκου τότε θα θυμάσαι τα παληά (δισ)
τα παιγνιδάκια σου

θάσαι γρηά με κάτασπρα μαλλιά
και τα γυαλάκια σου.
θάσαι γρηά...»

<http://www.youtube.com/watch?v=AF17MM4y0HM>

Το τραγούδι αυτό μεταφράστηκε σε πολλές ξένες γλώσσες, έχει φωνογραφηθεί σε πολλές εκτελέσεις από διάφορους τραγουδιστές και ιδιαίτερα από χορωδίες.

γ) Τραγούδια του κρασιού

«*Εγώ θα κόψω το κρασί*»

Στίχοι: Τάκης Σωτήρχος

Παραπονιέσαι ότι έγινα μπεκρής
κι ας φταις εσύ που έχω πιάσει το ποτήρι
όμως αν θέλεις θα το κόψω το κρασί
εγώ ποτέ μου δεν σου χάλασα χατίρι

Εγώ θα κόψω το κρασί
για σένα αγάπη μου χρυσή
εγώ θα κόψω το κρασί
για σένα μόνο
αφού στα χείλη σου τα δυο
μπορώ αχόρταγα να πιω
απ' το κρασί που μόλις πίνω
ξανανιώνω

Εγώ θα κόψω το κρασί
αφού το θέλησες εσύ
λόγω τιμής ποτέ μου πια
δεν ξαναπίνω
εγώ θα κόψω το κρασί
αλλά βοήθα με κι εσύ
στην αγκαλιά σου κάθε πόνο μου
να σβήνω

Κάθε ποτήρι σαν το πίνω μοναχός
χωρίς να βλέπω τα ολόγλυκα σου μάτια
φαρμάκι γίνεται και στάζει συνεχώς
μες στη καρδιά μου που την έκανες κομμάτια

http://www.youtube.com/watch?v=hf_8hmimO6Q

γ) Καφέ - αμάν

«*Διαμάντω αλανιάρη*»: Γιάννης Εϊντζιρίδης, Γιοβάν Τσαούς

Γειάσου Γιοβάν Τσαούς με το ταμπούρι σου!

Βρε Διαμάντω μου χαδιάρα

και γλυκιά μου παιχνιδιάρια
έλα άνοιξε την πόρτα
να 'ρθω μέσα σαν και πρώτα (Δις)

άντε τράβα στη δουλειά σου
να μην έβρεις τον μπελά σου
και αν είσαι παλικάρια
τράβα κάνε μου την χάρη (Δις)
ωχ!

ας τα κόλπα σου Διαμάντω
θέλω σπίτι σου για να 'μπω
λαχταρώ την εμορφιά σου
και τα ολόγλυκα φιλιά σου (Δις)

Τράβα φύγε απο μένα
γιατί στα 'χω μαζεμένα
τράβα μ' άλληνη να ζήξεις
ήσυχη να με αφήσεις (Δις)
ωχ! έλα !

8. Διευθύνσεις με σχετικό υλικό

http://www.youtube.com/watch?v=hf_8hmimO6Q

<http://www.youtube.com/watch?v=FHBw3TZ19ZI&feature=related>

Λαογραφία

06-10-09

A) Η ελληνική λαογραφία μέσα στους αιώνες

E. Η ελληνική λαογραφία ύστερα από την Άλωση της Κωνσταντινούπολης

1. Θρήνοι για την άλωση της Πόλης
Παραδόσεις και οι θρύλοι για την άλωση
Αφηγήσεις σε «συναξαρικό» ύφος
2. Τουρκοκρατία
  - α) Λαϊκή λογοτεχνία
  - β) Έγγραφα νοτάρων και γραμματικών
  - γ) Χειρόγραφα μοναχών και ιερωμένων των μοναστηριών
  - δ) Συναξάρια για τους μάρτυρες της Τουρκοκρατίας
  - ε) Ομιλίες νέων Πατέρων
  - στ) Οι ελεύθερες «ενθυμήσεις» κληρικών και λαϊκών σε εκκλησιαστικά βιβλία
  - ζ) Χρονικά και απομνημονεύματα (π.χ. των αγωνιστών του '21)
  - η) Λαϊκά τραγούδια (δημοτικά)
  - θ) Κείμενα ξένων περιηγητών
3. Συλλογείς λαογραφικού υλικού
Μ. Αποστόλης – Αρσένιος Μονεμβασίας- Λέων Αλλάτιος
Levinus Warner- Παρθένιος Κατζιούλης- Αδαμάντιος Κοραής
Γρηγόριος Παλιουρίτης-Χαρίσιος Μεγδάνης- Claude Fauriel

στ) Οι ξένοι περιηγητές

Pietro Casola
Pierre Belon
Jacob Spon
Εβλιά Τσελεπή
Pierre Augustin de Guys
Byron
Rouqueville
William Leake

Βιβλιογραφία:

Δ. Λουκάτου: *Εισαγωγή στην ελληνική λαογραφία*, Αθήνα 1978

Ν. Γ. Πολίτου: *Παραδόσεις, μέρος Α' και Β'*, Αθήνα 1904

Ακαδημία Αθηνών: *Ελληνικά δημοτικά τραγούδια*, Αθήνα 1962

Κ. Σιμόπουλου: *Ξένοι ταξιδιώτες στην Ελλάδα (τρεις τόμοι)*, Αθήνα 1975